

L'OBRA DEL CANÇONER POPULAR DE CATALUNYA,
FONT DE RECERQUES*

L'any 1991 es va produir un esdeveniment d'una importància extraordinària per al món cultural català, que resolía d'una manera àmpliament positiva un dels misteris més grans de la postguerra, que havia neguitejat els nostres erudits —sobretot els folkloristes i els musicòlegs— i que havia donat lloc a tota mena d'especulacions. Tot el fons de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya, una iniciativa del mecenes Rafael Patxot i Jubert,¹ encetada el 1921 sota el paraigua de l'Orfeó Català i continuada amb eficàcia fins al 1936, fou cedit sense condicions a l'Abadia de Montserrat pels descendents del senyor Patxot, residents a Suïssa, i hi arribà en part des de Barcelona i en part des de Suïssa, el 1991 mateix. I encara el 1993 n'hi arribà un nou complement des de Suïssa.²

Aquesta donació tan magnífica no va tenir lloc perquè sí. Responia a les instruccions que Patxot mateix, abans de morir (el 1964, a Ginebra), havia deixat als seus néts, d'acord amb la seva voluntat que la gran quantitat de documentació que l'Obra del Cançoner havia anat recollint no es perdés i que fos conservada, a disposició dels estudiosos, en alguna biblioteca o en algun arxiu segurs, un cop la dictadura del general Franco, que l'havia obligat a mantenir-se a l'exili —iniciat ja el 1936 per por a les represàlies dels anarquistes—, s'hagués acabat i un cop la situació política de l'Estat espanyol semblés estabilitzada. D'altra banda, va anar precedida de moltes peticions per a la consulta de material concret, algun cop ateses, i fins i tot d'un document redactat per recordar als hereus de Patxot «la necessitat que els materials de l'Obra del Cançoner no surtin mai de Catalunya i restin sempre a l'abast de tots els investigadors capacitats», i que «al fons subsidiat pel senyor Patxot s'afegiren d'altres aportacions d'òrgens diversos que nin-

* Conferència inaugural de les 15enes Jornades d'Estudis Penedesencs, organitzades per l'Institut d'Estudis Penedesencs en el seu vint-i-cinquè aniversari (Vilafranca del Penedès, 27 de setembre de 2002).

1. Vegeu la biografia de Joaquim MALUQUER I SOSTRES, *Rafael Patxot i Jubert, mecenes i científic* (Barcelona, 1994), que vaig comentar a «Serra d'Or», novembre de 1994, ps. 805-807 (ressenya inclosa al llibre *Escriptors i erudits contemporanis. [Primera sèrie]* (Barcelona, 1996), ps. 157-163).

2. Vegeu la informació que dono a *L'Obra del Cançoner Popular de Catalunya, avui*, «Llengua & Literatura», V (1992-93), ps. 739-751, recollit, amb algunes addicions, al meu llibre *Semblances i comentaris* (Barcelona, 1999), ps. 257-276, amb la bibliografia anterior. Cal afegir-hi sobretot la síntesi *L'Obra del Cançoner Popular de Catalunya*, redactada per Jaume Ayats, dins el volum VI de la *Història de la Música Catalana, Valenciana i Balear* dirigit per Xosé Aviñoa, titulat *Música popular i tradicional* (Barcelona, 2001), ps. 30-34, i Luis CALVO CALVO, *Historia de la antropología en Cataluña* (Madrid, 1997), índex de noms, s. v. *Obra del Cançoner Popular de Catalunya*.

gú no té dret a tancar al treball dels interessats, puix que aquest conjunt documental forma un tot unitari que no es pot dividir per tal com els qui hi aportaren materials ho feren pensant en una obra unitària que havia d'ésser el *Cançoner popular català*.³ I fou conseqüència d'unes llargues negociacions entre la família Patxot i els abats de Montserrat Cassià M. Just i Sebastià M. Bardolet, iniciades pel superior d'una casa religiosa —en la qual després vam saber que havien restat dipositades, del tot o en part, les carpetes, les fitxes i la resta de l'arxiu de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya que havien estat traslladades de Barcelona a Suïssa durant els anys cinquanta del segle passat— i culminades pel senyor Rafael Carreras i Patxot, que actuava com a representant dels seus germans, tots ells hereus del seu avi i zelosos complidors dels seus desigs.

La circumstància que ja des dels meus anys universitaris hagués treballat moltes hores sobre la cançó popular catalana i el coneixement relatiu que tenia de la història de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya i d'alguns dels fons que hi havien estat integrats —el de Marià Aguiló especialment— van motivar que el 1991 mateix l'abat Sebastià M. Bardolet em demanés que em fes càrrec de la gran quantitat de paperassa de totes menes arribada de Suïssa i de Barcelona i que estudiés la manera de col·locar-la i de posar-la al servei de tothom. D'aquesta manera vaig esdevenir conservador de l'enorme arxiu de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya, secció autònoma de la biblioteca de Montserrat, i vaig haver de dedicar moltíssimes hores a classificar un per un els milers de documents que ens havien estat lliurats, en caixes, en carpetes, en caixons i fins i tot en sacs, en uns casos perfectament ordenats i numerats i moltes altres vegades barrejats sense ordre ni concert. Va caldre, doncs, una gran dosi de paciència per treure l'entrellat de tot i per refer l'arxiu de l'Obra del Cançoner Popular amb el màxim de fidelitat, respectant sempre les carpetes que havien estat constituïdes abans de la guerra, posant al seu lloc el que havia quedat esbarriat a causa dels successius trasllats del material i col·locant en carpetes noves tot allò que havia romàs solt, tant si es tractava de peces completes com si eren residus de documents que s'havien perdut o que, si més no, no havien arribat a Montserrat.⁴

3. Document sobre l'Obra del Cançoner aprovat el 5 d'octubre de 1979, a Andorra la Vella, durant el V Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes, publicat íntegrament a *L'Associació Internacional de Llengua i Literatura Catalanes (1968-1998)* (Barcelona, 1999), p. 246, que al seu moment fou tramès a la família Patxot. Hi hagué moltes altres gestions, privades i públiques, com ara de la Generalitat de Catalunya i de l'Ajuntament de Barcelona.

4. Cal tenir present que mossèn Joan Sala i Salarich, sacerdot vigatà que havia col·laborat amb assiduitat a l'Obra del Cançoner, fou assassinat en començar la guerra civil i deixà a punt un paquet amb unes quatre-cents trenta cançons, que mai no arribà als seus destinataris, però que fou conservat per la família de mossèn Sala i que ara és al Centre de Promoció de la Cultura Popular i Tradicional Catalana (cf. Salvador REBÉS, *Últimas investigaciones sobre el Romancero catalán, «Euskera»*, III (1991), ps. 820-821 i *Materials* de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya, V, p. 17). D'altra banda, el Centre de Documentació sobre Cultura Popular del Baix Camp, secció de l'Associació Cultural Carrubra, va rebre unes quantes «carpetas de romances mecanografiados que, con toda probabilidad, corresponden a las encuestas del maestro Xavier Gols en el Priorat

Mentrestant, des del monestir ens vam posar en contacte amb les institucions que abans de la guerra havien format part del consell consultiu de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya —sobretot l'Orfeó Català i l'Institut d'Estudis Catalans—,⁵ amb la Generalitat de Catalunya —especialment amb el seu Departament de Cultura, en el si del qual hi havia un Centre de Promoció de la Cultura Popular i Tradicional Catalana— i amb persones que estudiaven la cançó popular o que, en general, es dedicaven a l'etnografia o a l'etnomusicologia. A tot arreu vam poder constatar la satisfacció per la recuperació d'un ric patrimoni cultural que algun cop havia estat en perill de desaparèixer o si més no d'ésser enviat lluny de Catalunya, i a tot arreu vam rebre promeses de col·laboració i paraules d'encoratjament.⁶

Atès que l'estat de conservació de la documentació arribada no sempre era gaire satisfactori⁷ i que, per diverses raons, no era prudent de posar-ne a les mans de tothom els originals, vam arribar a la conclusió compartida que la millor solució per a afavorir-ne una consulta completa, ràpida i segura era la microfilmació total del fons procedent de Suïssa i del fons procedent de Barcelona. Gràcies a

(1932-1933), con el patrocinio de la Obra del Cançoner» (*ibid.*, p. 821; cf. el meu *Inventari de l'Arxiu de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya*, fasc. II, p. 470). Voldria esmentar també la recent publicació, a cura de Maria Antònia Juan i Nebot i de Jordi Mascarella i Rovira, de l'important *Cançoner del Ripollès*, recollit sota l'impuls de Rossend Serra i Pagès i conservat a l'arxiu-museu folkloric de Ripoll (Ripoll, 1998). Com ja vaig comentar a «Llengua & Literatura», XI (2000), ps. 592-595 [en una ressenya recollida a *Escriptors i erudits contemporanis. Tercera sèrie* (Barcelona 2003)], una part del material d'aquest *Cançoner* va anar a parar a l'arxiu de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya. En aquests moments, Maria Antònia Juan compara el material de Ripoll amb el de Montserrat a fi de complementar tant com sigui possible el que ja ha aparegut al *Cançoner de Ripoll*. També podem assenyalar l'edició de *Folklore del Lluçanès*, de Josep M. Vilarmau i Cabanes, a cura del Grup de Recerca Folklorica d'Osona: J. Aiats, I. Roviró i X. Roviró (Barcelona 1997), selecció de l'enorme material conservat a l'Arxiu Vilarmau, una petita part del qual va passar també a l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya (cf. p. 39, referent a les carpetes C-198 i C-201 de l'arxiu de l'Obra del Cançoner).

5. Formaven part també d'aquest consell consultiu el Centre Excursionista de Catalunya i dues entitats desaparegudes: l'Arxiu d'Etnografia i Folklore de Catalunya i la Fundació Concepció Rabell i Cibils, representada pel senyor Patxot mateix.

6. La mateixa tònica s'ha manifestat a les generoses informacions i ressenyes aparegudes, de les quals només esmentaré l'article bibliogràfic de Salvador REBÉS, *L'Obra del Cançoner Popular de Catalunya i Rafael Patxot*, «Llengua & Literatura», VIII (1997), ps. 527-533, complementat al seu excel·lent informe *La cançó baladística en Cataluña. Aportaciones (1980-1999)*, dins *La eterna agonía del Romancero. Homenaje a Paul Bénichou*, edició de Pedro M. Piñero Ramírez i d'altres (Sevilla, 2001), ps. 465-489.

7. Cristiana PULI, *El Llegendari Popular Català (1924-1930)* (Barcelona, 2001), p. 3, assegura que el fons documental de l'Obra del Cançoner ha sofert «una consulta indiscriminada que ha desgastat els papers i n'ha causat, de vegades, la pèrdua». En realitat, però, mai no han estat disponibles per a la consulta pública i en poquíssims casos se'n va autoritzar, en vida del senyor Patxot, la consulta privada. El desgast que s'hi adverteix i la pèrdua d'alguns elements són deguts a la utilització que se'n féu a l'oficina de l'Obra del Cançoner, que funcionà pràcticament fins al juliol de 1936 i que cessà les seves activitats d'una manera sobtada, i al pas del temps, afavorit, sobretot en el cas dels documents conservats a Barcelona, per la provisionalitat i la precarietat amb què foren guardats i pels diversos trasllats que sofriren.

l'interès del Centre de Promoció de la Cultura Popular i Tradicional Catalana i de la Biblioteca de Catalunya, vam aconseguir sense cap problema que el Departament de Cultura de la Generalitat es fes seva aquesta iniciativa i el 1993 fou signat un conveni entre l'abat de Montserrat, Sebastià M. Bardolet, i el conseller de Cultura, Joan Guitart, pel qual la Generalitat es faria càrrec d'aquesta microfilmació —que en realitat en aquell moment ja estava pràcticament enllestida— i que en dipositaria una còpia completa al Centre de Promoció de la Cultura Popular i Tradicional Catalana i una altra a la Biblioteca de Catalunya, a disposició dels estudiosos. Al mateix temps, el Departament de Cultura es comprometia a fer un catàleg informàtic detallat de cada una de les peces de l'arxiu (procés tot just iniciat a hores d'ara)⁸ i a donar suport a l'edició de publicacions relacionades amb el Cançoner. Amb la finalitat de manifestar simbòlicament la continuïtat amb les activitats ja desenvolupades fins al 1936 i més enllà i tot, vam decidir que, amb aquest suport, reprendríem la sèrie de *Materials* de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya, que abans de la guerra havia publicat tres gruixuts volums, en aquest moment joies de bibliòfil, que continuen tenint una gran importància per als experts.⁹

Per facilitar la consulta dels documents conservats a Montserrat —i sobretot per permetre la consulta dels microfilms corresponents— em va semblar indispensable la redacció d'un primer inventari que pogués arribar a les mans de tothom i que anés acompanyat d'índexs de noms i de topònims, atès que moltes de les persones que s'havien interessat per l'Obra del Cançoner hi cercaven uns reculls determinats —dels quals a vegades tenien coneixença per informació apareguda a la premsa, en alguna revista o fins i tot en llibres a partir del 1921, o per la tradició oral— i sovint desitjaven saber què hi havia d'una comarca o d'un indret determinats. L'ideal hauria estat de poder inventariar una per una les peces de tota mena, però aquesta opció ens hauria obligat a retardar uns quants anys l'obertura de l'arxiu i no hauria estat possible sense un treball en equip que de moment semblava inviable. Em vaig decidir, doncs, per una solució intermèdia: descriure amb molt de detall l'esplèndida col·lecció recollida per Marià Aguiló i cedida a l'Obra del Cançoner pel seu fill Àngel i les múltiples carpetes procedents de la col·lecció folklòrica de Rossend Serra i Pagès (que foren una de les grans sorpreses amb què vaig topiar en anar obrint les caixes arribades de Suïssa), i descriure d'una manera més sumària els reculls procedents de les «missions» organitzades per l'Obra del Cançoner, el resultat dels seus Concursos i la resta de material de diversa procedència, entre el qual restes —algun cop ben importants— de l'activitat que es duia a terme a l'oficina del Cançoner amb vista a classificar i a estu-

8. Cf. Josep CRIVILLÉ i Ramon VILAR, *Muestra del proceso de informatización de la Obra del Cançoner Popular de Catalunya*, dins Begoña LOLO (ed.), *Campos interdisciplinarios de la Musicología*. V Congreso de la Sociedad Española de Musicología (Barcelona, 25-28 de octubre de 2000), I (Madrid, 2001), ps. 409-416; el text anònim, dels mateixos autors, *Catalogar l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya*, «Recerca i Difusió de l'Etnologia Catalana», núm. 34 (juny de 2002), ps. 1-2, i la meua nota *Per consultar millor l'Obra del Cançoner*, *ibid.*, p. 2.

9. Cf. *Materials* de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya, V (Barcelona, 1995), ps. 9-10.

diar el material que hi anava arribant i una petita part de documentació sobre aquestes activitats i altres empreses promogudes pel senyor Patxot, que de moment no fou microfilmada i que resta encara exclosa de la consulta.

El resultat d'aquest esforç van ésser els dos fascicles del volum IV dels *Materials* de l'Obra del Cançoner, apareguts respectivament el 1993 i el 1994, amb el títol d'*Inventari de l'Arxiu de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya*. El fascicle 1 és dedicat al «Fons de Barcelona», és a dir, a la documentació que mai no va sortir de Catalunya, i en descriu la «Sèrie A (Materials Aguiló)» i la «Sèrie B (Materials de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya)», que comprèn una part de material de les «missions» de l'Obra, originals premiats als Concursos organitzats per l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya o a altres d'anteriors organitzats per l'Orfeó Català, una bona part de l'arxiu del Llegendari Popular Català, promogut per Rossend Serra i Pagès i subvencionat també per Rafael Patxot, i altre material que d'una manera o una altra havia arribat a l'Obra o havia estat elaborat a la seva oficina de Barcelona. El fascicle 2, en canvi, descriu el «Fons de Suïssa», que comprèn la «Sèrie C (Missions, Concursos i altre material de l'Obra del Cançoner)», complementària de la Sèrie B del Fons de Barcelona, i la «Sèrie S (Materials de Rossend Serra i Pagès)». Tots dos fascicles duen numeració de pàgines seguida i al final del segon s'hi inclou l'índex onomàstic i l'índex toponímic a què ja m'he referit.¹⁰ El volum V de *Materials* (Barcelona, 1995), d'altra banda, conté un *Complement a l'Inventari de l'Arxiu de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya* (ps. 319-345), que detalla el *Material arribat a Montserrat l'estiu de 1994* des de Suïssa i publica íntegrament l'*Inventari de cèdules-fonts de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya*, llibre de registre de les 24.938 «cèdules» que es troben entre el material arribat el 1994.

En avinenteses posteriors, he completat les descripcions per a alguns casos concrets: la relació tan estreta de l'Obra del Cançoner amb les Illes Balears¹¹ i la més escadussera amb l'Alguer,¹² i els textos cançonístics recollits per Jacint Verdaguer i conservats per Marià Aguiló, que complementen els que conté el fons verdaguerià de la Biblioteca de Catalunya, estudiat minuciosament per Josep M. de Casacuberta.¹³ Partint igualment de l'arxiu de l'Obra del Cançoner i d'altres

10. Vegeu més precisions al meu article *L'arxiu de l'Obra del Cançoner Popular*, «Revista de Catalunya», núm. 94 (1995), ps. 123-126.

11. Vegeu el meu discurs *L'Obra del Cançoner Popular de Catalunya i les Illes Balears*, dins *Semblances i comentaris*, ps. 287-326, amb la bibliografia anterior.

12. Vegeu la ponència *L'Obra del Cançoner Popular de Catalunya i Sardenya*, dins Paolo MANINCHEDDA (ed.), *La Sardegna e la presenza catalana nel Mediterraneo. Atti del VI Congresso (III Internazionale) dell'Associazione Italiana di Studi Catalani, Cagliari, 11-15 ottobre 1995*, I (Càller, 1998 [1999]), 398-405, reproduït, amb algunes addicions, al llibre *Semblances i comentaris*, ps. 277-286.

13. Vegeu la conferència *Jacint Verdaguer i la poesia popular*, dins *Anuari Verdaguer 1995-1996* (Vic 1999), ps. 157-188, reproduïda, amb algunes addicions i corregint-hi els errors de numeració que hi van introduir per inadvertència els editors, al llibre *Escriptors i erudits contemporanis. Tercera sèrie* (Barcelona, 2003).

fonts, Cristiana Pili ha fet un minució catàleg dels textos presentats als tres concursos del Llegendari Popular Català (1924-1926, 1926-1928 i 1928-1930)¹⁴ i Pep Valsalobre ha pogut aprofitar la magnífica col·lecció de plecs solts aplegada per Marià Aguiló per al seu «Inventari provisional de plecs solts poètics catalans dels segles XVI i XVII relacionats amb el bandolerisme».¹⁵

Després de publicar l'*Inventari de l'Arxiu de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya*, ens va semblar que els estudiosos agrairien que els féssim conèixer la història d'aquesta Obra entre el 1921 i el 1938 i per això el volum V de *Materials*, titulat *Història de l'Obra del Cançoner i complement a l'Inventari de l'Arxiu* (Barcelona, 1995) conté el minució *Dietari de l'Obra del «Cançoner Popular de Catalunya»*, redactat pel secretari de l'Obra, mossèn Joan Puntí i Collell¹⁶ fins a l'estiu de 1936 i completat amb algunes pinzellades a partir del començament de la guerra civil pel director de l'Obra, Francesc Pujol. Aquest extraordinari document és una bona mostra de com les vicissituds per què ha passat l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya n'han afectat la continuïtat i han dificultat la conservació completa i correcta dels seus fons: ens n'ha arribat només, gràcies a l'amabilitat de Pere Artís, una fotocòpia de la transcripció mecanografiada —conservada en un arxiu particular— de l'original —perdut o també conservat en algun altre indret— que en va fer preparar el president de l'Orfeó Català, Joaquim Renart, el 1949, arran del plet que sostenia l'Orfeó amb el senyor Patxot respecte a la propietat de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya, que es resolgué donant la raó a Patxot.

Al costat del *Dietari* esmentat, el volum V de *Materials* conté també les *Actes del Consell Consultiu de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya (1922-1928)*, que ens han arribat, igualment gràcies a la generositat de Pere Artís, en una fotocòpia de l'original, manuscrit per mossèn Joan Puntí o mecanografiat en un sol cas, que al seu moment no fou retornat per l'Orfeó Català a la família Patxot i que, pel que sembla, s'ha perdut.

Una altra aportació a la història de l'Obra del Cançoner ha estat la recopilació dels *Estudis sobre la cançó popular* d'un dels seus col·laboradors més eminents, el músic mallorquí Baltasar Samper (Palma/Barcelona, 1994; «Biblioteca Marian Aguiló», 18), que aplega sis treballs ja publicats, però molt poc coneguts o inaccessibles del tot, sobre els materials folklòrics d'Antoni Noguera, sobre les cançons de treballs agrícoles a Mallorca, sobre el Cançoner de les Illes Balears i sobre les recerques dutes a terme a l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya (dos articles publicats a l'exili, d'un interès extraordinari), i n'hi afegeix un setè, inèdit, sobre els cants de treball a Mallorca. En la introducció vaig procurar de resumir la biografia de Samper dins el context de la seva important aportació a l'Obra del Cançoner, facilitada per algunes cartes referents a les seves «missions» a Mallorca

14. Publicat a l'opuscle ja citat *El Llegendari Popular Català (1924-1930)*, ps. 10-22.

15. Pep BALSALOBRE, *Plecs solts poètics catalans dels segles XVI i XVII relatius al bandolerisme. Un inventari*, «Llengua & Literatura», IX (1998), ps. 287-364.

16. Sobre Puntí, en general, vegeu l'article de Ramon ORDEIG I MATA, *Puntí i Collell, Joan*, dins *Diccionari d'història eclesiàstica de Catalunya*, III (Barcelona, 2001), ps. 181-182.

que he tingut la sort de recuperar i per algun dels escassos documents de l'Oficina del Cançoner que ens han arribat a les mans.¹⁷

Abans de la guerra, l'Obra del Cançoner havia posat en marxa un extens *Diccionari de la dansa*, signat per Francesc Pujol i per Joan Amades, del qual aparegué només el primer volum, amb data de 1936. En una nota titulada *El «Diccionari de la dansa», 1936?*¹⁸ he pogut fer veure que en realitat es tracta d'un de tants llibres que van aparèixer amb data falsa al començament del franquisme, per evitar els esculls de la censura, que prohibia l'edició de llibres en català. Dissortadament, el material que havia de constituir el volum segon d'aquest *Diccionari* no ha arribat mai a Montserrat i totes les gestions fetes fins ara per localitzar-lo han estat inútils.

Tot i que inicialment es tractava d'una iniciativa independent, també ha confluït a l'arxiu de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya el material conservat sobre els tres concursos del Llegendari Popular Català, als quals ja m'he referit. Com ja he assenyalat, una col·laboradora sarda de l'Arxiu de Tradicions dirigit des de Càller per Joan Armangué i Herrero va obtenir una Borsa «Generalitat de Catalunya», dins el LXIX Cartell de premis i borses 1999-2000 de l'Institut d'Estudis Catalans per treballar en un projecte sobre «Rossend Serra i Pagès i el Llegendari Popular Català». Aquest projecte, del qual em va correspondre d'ésser tutor, va donar lloc a una extensa memòria, resumida a l'opuscle ja esmentat *El Llegendari Popular Català (1924-1930)*. L'autora hi va fer servir fonamentalment l'arxiu de l'Obra del Cançoner, però el va completar amb l'important fons Rossend Serra i Pagès de l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona i amb informació de la premsa del període. D'aquesta manera ha pogut situar perfectament els tres concursos del Llegendari i, com ja sabem, n'ha redactat un precís catàleg.

Dos dels textos catalogats per Cristina Pili han estat publicats a hores d'ara per erudits que n'han conegut l'existència a través de *l'Inventari de l'Arxiu de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya: el Llegendari valencià* de Francesc Martínez i Martínez, estudi i edició de Josep M. Baldaquí (Alacant, 1995), i *El record dels catalans en la tradició popular, històrica i literària de Grècia*, d'Antoni Rubió i Lluch, a cura d'Eusebi Ayensa i Prat (Barcelona, 2001).

Josep M. Baldaquí Escandell havia dedicat la seva tesi de llicenciatura (Universitat d'Alacant, 1989) a *L'obra folklòrica de Francesc Martínez i Martínez*, que considera «el principal dels folkloristes valencians del període que comprén des de la Renaixença fins a la primera meitat del segle xx» (p. 11). En aquell moment encara no va poder fer servir el fons del Llegendari Popular Català, però ja sabia que Martínez havia estat premiat al darrer concurs del Llegendari i va arribar a la conclusió —que després va poder constatar que era correcta— que hi havia presentat una «*Collecció de llegendes del Regne de Valencia* que Carmelina Sánchez-

17. Aquesta introducció és represa, amb moltes addicions, al meu llibre *De la guerra i de l'exili. Mallorca, Montserrat, França, Mèxic (1936-1975)* (Barcelona, 2000), ps. 277-313.

18. Publicada a la revista promoguda per Joan Crexell «Paper Gros», núm. 10 (febrer de 1994), p. 86, i inclosa al llibre *Escriptors i erudits contemporanis. Tercera sèrie* (Barcelona, 2003).

Cutillas assenyalava com a inèdita i en parador desconegut» (p. 11). Un cop va poder consultar el text d'aquest *Llegendari valencià*, va transcriure'l amb cura i el va completar amb notes i amb una extensa introducció sobre Francesc Martínez i la seva obra folklòrica. L'obra, que aplega un conjunt de noranta-sis llegendes i tradicions de València, d'Alacant i de Castelló, és a dir, de les tres «províncies» valencianes, fou publicada en coedició per la Generalitat Valenciana. Conselleria d'Educació i Ciència i l'Institut de Cultura «Juan Gil-Albert» (Diputació Provincial, d'Alacant), a la col·lecció «Textos Universitaris».

L'hellenista Eudald Solà, traspasat prematurament, va engrescar el seu alumne Eusebi Ayensa perquè transcrivís i completés el treball inèdit i pràcticament desconegut del gran especialista en relacions entre Grècia i Catalunya Antoni Rubió i Lluch, *El record dels catalans en la tradició popular, històrica i literària de Grècia*. «A principis dels anys noranta», escriu Ayensa mateix, «la publicació [...] de l'*Inventari de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya* [sic], en dos grossos volums, ens va descobrir l'existència real d'aquesta monografia, conservada actualment a Montserrat, en la sèrie C de l'anomenat Fons de Suïssa, en referència al país on havia anat a parar una part important del material de l'Obra del Cançoner després de la Guerra Civil. Una primera lectura d'aquest extens treball, format per 386 fulls apaïats, ens va fer adonar que, efectivament, es tractava d'una acurada revisió de la monografia anteriorment citada sobre l'expedició catalana a Orient segons les fonts gregues [*La expedición y dominación de los catalanes juzgadas por los griegos*, monografia llegida a la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona el 1883]. Amb tot, un estudi més aprofundit ens va convèncer del fet que l'obra que ens ocupa presentava una sèrie de novetats que la feien enormement atractiva per al lector modern» (ps. 7-8). Per això Ayensa es decidí no solament a transcriure el text manuscrit de Rubió, sinó que el revisà a fons, «regularitzant l'ús dels signes ortogràfics i completant-lo allà on presentava llacunes, especialment en les referències bibliogràfiques», hi cercà un «equilibri entre la normalització lingüística [...] i el respecte a l'estil propi de Rubió», i hi regularitzà «els criteris sovint vagues de Rubió» pel que fa a la transcripció dels noms propis. De més a més, hi afegí dos apèndixs importants, titulats *Nous testimoniatges folklòrics sobre la presència catalana a Grècia* i *Recull epistolar*, amb algunes cartes inèdites entre Rubió i tres estudiosos grecs. L'obra va ésser coeditada per Curial Edicions Catalanes i les Publicacions de l'Abadia de Montserrat, dins la col·lecció «Textos i estudis de cultura catalana».

Un altre fons d'un extraordinari interès que, com ja sabem, fou cedit a l'Obra del Cançoner és el material folklòric recollit per Marià Aguiló, al llarg de molts anys de feina personal i gràcies a la col·laboració de múltiples amics. Des de fa temps he estudiat aquesta tasca immensa d'Aguiló, que no es limitava a la cançó popular, sinó que abastava les rondalles, els refranys, els goigs, els mots i moltes més coses encara. Esmentaré només el darrer dels treballs que hi he dedicat, *Els viatges folklòrics de Marià Aguiló*, discurs d'ingrés a l'Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona (Barcelona, 2002), a les notes del qual hi ha indicada la bibliografia anterior. Ja abans de

la guerra, mossèn Joan Puntí i Collell havia anat resseguint les carpetes d'Aguiló a l'Obra del Cançoner per extreure'n el que ell anomenava l'*Ideari cançonístic Aguiló*, és a dir, una selecció de les notes que «en els mateixos papers on les lletres de les cançons eren copiades, i també en retalls i retallics de papers solts, el gran recerca-dor i fervorós amant de la nostra poesia popular havia anat posant, manuscrites», posades per temes i acompanyades, «sempre que convingués», d'«adients mots aclaratoris en major o menor extensió, segons els casos». Aquest *Ideari*, que duia el subtítol *Recull d'idees i experiències referents a la cançó popular, anotades per Marian Aguiló i Fuster*, estava a punt d'anar a la impremta el juliol de 1936 i hauria format part del volum IV dels *Materials* de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya. Quan en vaig localitzar l'original, em va semblar indispensable de fer-lo conèixer com més aviat possible i per això en vaig preparar l'edició en volum independent, atès que el volum IV dels *Materials* —que en lloc de sortir el 1936 no sortí fins al 1993— havia d'anar dedicat, com sabem, a l'*Inventari de l'Arxiu de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya*. L'*Ideari cançonístic Aguiló*, doncs, constituí el volum 16 de la Biblioteca Marian Aguiló, en coedició entre la Universitat de les Illes Balears i les Publicacions de l'Abadia de Montserrat (Palma/Barcelona, 1993).

Jaume Guiscafrè, professor de la Universitat de les Illes Balears que publica, en col·laboració amb Josep A. Grimalt, una edició crítica de l'*Aplec de rondaies mallorquines* de mossèn Antoni M. Alcover, ha dedicat la tesi doctoral a les rondalles recollides pel predecessor d'aquest, Marià Aguiló, conservades a l'arxiu de l'Obra del Cançoner i donades a conèixer per primer cop a l'*Inventari* corresponent. D'acord amb el seu costum, Aguiló havia anat escrivint una colla de notes destinades al pròleg del rondallari, que no va arribar a redactar mai. Les vaig fer servir per a un article titulat *Marià Aguiló, precursor d'Antoni M. Alcover*, publicat a la revista mallorquina «Lluc» el gener-febrer de 1996.¹⁹

Ja he fet al·lusió a l'aportació que Jacint Verdaguer, gran amic i deixeble d'Aguiló, va fer al seu Cançoner. Precisament amb motiu del centenari del naixement del poeta de Folgueroles, Salvador Rebés, tan bon coneixedor de la literatura tradicional, i el Grup de Recerca Folklòrica d'Osona (Jaume Aiats i Xavier i Ignasi Roviró) han preparat una bella selecció de cançons recollides per ell, procedents de l'arxiu de l'Obra del Cançoner o de la Biblioteca de Catalunya, i a vegades de tots dos indrets. Són introduïdes per unes pàgines ben aclaridores sobre Verdaguer i la cançó popular i, sempre que ha estat possible, els acompanyen versions actuals dels textos seleccionats, procedents de la comarca d'Osona, cantades al CD que acompanya el volum.²⁰

El moll de l'os de la feina duta a terme des de l'Obra del Cançoner són les «missions», encomanades en general a dues persones —almenys una de les quals tenia estudis de música i l'altra acostumava a ésser folklorista o filòleg—, que recor-

19. Reproduït al llibre *Escriptors i erudits contemporanis. [Primera sèrie]* (Barcelona, 1996), ps. 11-17.

20. *Cançons tradicionals recollides per Jacint Verdaguer* (Barcelona, 2002).

regueren tot Catalunya, les Illes Balears i una petita part del País Valencià amb la finalitat de recollir-hi cançons, balls i toques populars. Els «missioners» signaven un contracte amb l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya i es comprometien a lliurar en un temps determinat els textos literaris i musicals recollits, si era possible amb notes i comentaris, i alhora a redactar una «memòria» que fos un dietari de l'expedició i en la qual havien de fer constar «amb tota senzillesa les llurs impressions personals o emotives durant la Missió».²¹ Els tres primers volums dels *Materials* de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya, apareguts entre el 1926 i el 1929, van publicar les memòries de les vuit primeres missions, acompanyades d'una «Selecta» del material que hi havia estat recollit. Es tracta de la missió Higiní Anglès-Pere Bohigas al Solsonès i l'Alt Berguedà;²² la Bartomeu Llongueres-Joan Tomàs a Santa Coloma de Farners, Brunyola, Sant Martí Sapresa, Anglès, Sant Pere d'Osor, les Planes d'Olot, la Cellera i el Pasteral; la dels mateixos a Girona, Olot, Sant Martí del Clot, Sant Feliu de Pallerols, Rupit, Sant Miquel de Pineda i Amer; la Josep Barberà-Pere Bohigas a l'Alta Segarra, el Cardoner i la Ribera del Segre; la dels mateixos a Cervera i pobles de la rodalia; la Joan Tomàs-Bartomeu Llongueres a la comarca olotina; de la Joaquim i Just Sansalvador i Cortès al comtat de Cocentaina,²³ i la Baltasar Samper-Miquel Ferrà a l'illa de Mallorca,²⁴ dels anys 1922-1924.

21. Cf. el llibre citat *De la guerra i de l'exili*, ps. 288-290. He fet una relació completa de *Les missions de l'Obra del Cançoner a Materials*, VI, ps. 11-17.

22. Per a Anglès, vegeu l'article de Luis CALVO CALVO, *Higiní Anglès y la «Obra del Cançoner Popular de Catalunya»*, «Recerca Musicològica», IX-X (1989-90), ps. 283-293, que encara no va poder tenir en compte la informació continguda als volums IV i V de *Materials*, i la breu biografia de Jordi DOLÇ I CARTANYÀ, *Higiní Anglès (1888-1969), prevere de Maspujols (Baix Camp), musicòleg* (Tarragona, 1988), sense novetats. Sobre Pere Bohigas —l'únic dels col·laboradors de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya que encara és viu—, vegeu Joana ESCOBEDO, *Retrat d'un col·lega comú: Pere Bohigas i Balaguer*, «Llengua & Literatura», XII (2001), ps. 517-520 i la ressenya de Pere BOHIGAS, *Mirall d'una llarga vida. A Pere Bohigas, centenari* (Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2001), feta per Manuel Jorba, *ibid.*, XIII (2002), ps. 463-467. Durant la guerra civil, Pere Bohigas va preparar, per encàrrec de la Institució de les Lletres Catalanes, un *Cançoner popular català* en dos volums, on feia servir material publicat i inèdit de l'Obra del Cançoner. N'aparegué només el volum primer (1938), que no fou distribuït a causa del curs de la guerra i del qual només s'han salvat dos exemplars (cf. Jordi MALÉ I PEGUEROLES, *Un exemplar gairebé únic del Cançoner popular català (1938), de Pere Bohigas, al Museu Arxiu (Llibres republicans de la guerra civil al Museu Arxiu de Santa Maria [de Mataró])*, «Fulls del Museu Arxiu de Santa Maria», 66 (gener 2000), ps. 16-20). Tant aquest volum com el segon que havia restat inèdit foren publicats, un cop revisats per l'autor mateix, a la «Biblioteca Serra d'Or» (Barcelona 1983).

23. Sobre els germans Sansalvador, i especialment sobre Just, vegeu *Cançons de Cocentaina. I. Recopilades l'any 1923 per Just Sansalvador i Cortès* (Cocentaina 1998), editat pel Centre d'Estudis Contestans, juntament amb l'Institut de Cultura «Juan Gil Albert». Aquest volum s'inicia amb unes *Notes biogràfiques d'en Just Sansalvador i Cortès* i conté dos treballs presentats als Concursos de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya i conservats al seu arxiu: *Cançoner infantil de Cocentaina* i *Cançoner General Valencià*. Els editors tenen el propòsit de publicar també la resta de material recollit pels Sansalvador.

24. Per a les missions de Samper i dels seus diversos col·laboradors a les Illes Balears, vegeu el meu discurs, ja citat, *L'Obra del Cançoner Popular de Catalunya i les Illes Balears*, amb la bibliografia anterior.

A partir del volum VI dels *Materials* (Barcelona, 1996) són publicades per estricta ordre cronològic, seguint els mateixos criteris d'abans de la guerra, les memòries de les «missions» posteriors, acompanyades com sempre d'una «Selecta». Fins ara han aparegut les corresponents a la missió Josep Barberà-Pere Bohigas pel Vallès, en tres etapes (1924-1925; *Materials*, VI, ps. 19-78); la Joan Tomàs a les Peces (Albinyana) (1925; *Materials*, VI, ps. 79-98); la Palmira Jaquetti-Maria Carbó a la Seu d'Urgell²⁵ (1925; *Materials*, VI, ps. 99-232); la Joan Tomàs-Antoni Bonell a la comarca d'Olot (1925; *Materials*, VI, ps. 233-289); la Baltasar Samper-Josep M. Casas Homs a Mallorca (1925; *Materials*, VI, ps. 291-373); la Palmira Jaquetti-Maria Carbó al Pallars i a la Conca de Tremp (1926; *Materials*, VII (Barcelona, 1997), ps. 11-136); la Baltasar Samper-Ramon Morey a Mallorca (1926; *Materials*, VII, ps. 137-259); la Palmira Jaquetti-Maria Carbó a Sant Feliu de Guíxols (1927; *Materials*, VII, ps. 261-300);²⁶ la Palmira Jaquetti-Enric D'Aoust al Pallars i Ribagorça (1927; *Materials*, VII, ps. 301-423); la Joan Just-Josep Roma a Castelló de la Plana (1927; *Materials*, VIII (Barcelona 1998), ps. 11-83); la Joan Tomàs-Joan Amades²⁷ de recerca de música instrumental per diversos indrets (1927; *Materials*, VIII, ps. 85-171), continuada per ells mateixos (1927-1929; *Materials*, VIII, ps. 173-290);²⁸ la Baltasar Samper-Ramon Morey i Andreu Ferrer a Mallorca i a Menorca²⁹

25. La figura de Palmira Jaquetti, professora d'Institut, casada més endavant amb l'artista Enric D'Aoust, el qual acabà abandonant-la quan es trobava malalta, ha estat estudiada per M. Àngels Subirats, Josefina Roma, Joan de la Creu Godoy i Salvador Rebés, en un projecte de recerca en curs, del qual he pogut consultar l'extens informe de novembre de 2001. Els seus autors, que han combinat la recerca documental i la recerca de camp —mirant de resseguir les petjades de les «missions» de Palmira Jaquetti— han descobert que el 24 de setembre de 1937 va demanar autorització per a continuar les «missions» a Prats de Molló, atès que no era possible de fer-ho a la Catalunya en guerra. El Consell de Cultura va informar favorablement la petició i el conseller de Cultura l'autoritza, però no es donà a la interessada l'ajut econòmic que sollicitava, la qual cosa degué impedir que tiris endavant el seu propòsit. D'altra banda, Salvador Rebés ha estudiat més en concret la «missió» de 1925 i n'ha posat en relleu un text literàriament important a l'article *Una versió de Virgili (IGRH 0400) en el Pirineo catalán*, dins Jean ALSINA & Vincent OZANAM (coord.), *Los trigos ya van en flores. Studia in honorem Michelle Debax* (Université de Toulouse-Le Mirail, 2001), ps. 135-153.

26. Aquesta «missió» ha estat estudiada per Rosa Massegosa i Perxés, de Sant Feliu de Guíxols, la qual s'hi ha basat per a la seva *Aportació a l'estudi del romancer popular*: La presó de Lleida. *Tres versions recollides a Sant Feliu de Guíxols*, dins el volum col·lectiu *Premis literaris Ancora. Any 2000* (Barcelona, 2001), ps. 7-50.

27. Sobre Joan Amades vegeu, en general, el volum col·lectiu *El món de Joan Amades* (Barcelona, 1990). Amades mateix va donar la seva visió de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya, del Llegendari Popular Català i d'altres iniciatives de Rafael Patxot al treball *El Folklore a Catalunya*, premiat als Jocs Florals de Barcelona de 1973 i publicat a «Miscellanea Barcinonensia», XXXVIII (1974), ps. 129-182, que devia tenir redactat d'abans, atès que no parla ni poc ni molt de la paralització de les activitats de l'Obra del Cançoner i assegura que el *Diccionari de la dansa* ha de constar de tres volums (cf. ps. 166-167).

28. Aquestes «missions» de Tomàs i Amades foren utilitzades àmpliament al llibre *Nosaltres, els grallers*, editat a cura de Blai Fontanals i Argenter, amb recerques de Xavier Bayer i Gonzàlez, Joan Cuscó i Clarasó i Xavier Orriols i Sendra (Escola de Grallers de Sitges, 1996).

29. Vegeu la meva conferència *Menorca dins l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya*, «Publicacions des Born», núm. 6 (Ciutadella, 1999), ps. 181-205. Amb l'Institut Menorquí d'Estudis, tenim el projecte de publicar aviat tot el material recollit per Samper i per Ferrer a Menorca.

(1927; *Materials*, VIII, ps. 291-399); la Palmira Jaquetti-Enric D'Aoust a Torroella de Montgrí (1927; *Materials*, IX (Barcelona, 1999), ps. 11-29); la dels mateixos al Pallars (1928; *Materials*, IX, ps. 31-150); la Josep Roma-Joan Just al Camp de Tarragona i a la Conca de Barberà (1928; *Materials*, IX, ps. 151-216); la Joan Tomàs-Joan Amades a l'Alt Empordà (1928; *Materials*, IX, ps. 217-368); la Baltasar Samper-Ramon Morey a Mallorca, a Eivissa i a Formentera (1928; *Materials*, X (Barcelona, 2000), ps. 11-240); la Palmira Jaquetti-Enric D'Aoust a Torroella, Verges, Pals i l'Escala (1928-1929; *Materials*, X, ps. 241-305); la dels mateixos a Ribagorça (1929; *Materials*, XI (Barcelona, 2001), ps. 11-323); la Joan Tomàs-Joan Amades a la Ribera del Segre, la Segarra, la Ribera del Sió i la Noguera (1929; *Materials*, XII (Barcelona, 2002), ps. 11-194), i la Palmira Jaquetti-Enric D'Aoust a l'Escala (1929; *Materials*, XII, ps. 195-241).

En volums successius han d'aparèixer encara la Joan Tomàs-Joan Amades a les comarques lleidatanes (1930); la Baltasar Samper-Ramon Morey a Mallorca (1930); la Palmira Jaquetti-Enric D'Aoust a Verges i rodalia (1930); la Palmira Jaquetti-Maria Carbó a la Ribagorça i el Pallars (1931); la Joan Tomàs-Joan Amades al Baix Llobregat; la dels mateixos a Valls i a Aiguafreda (1932); la Baltasar Samper-Andreu Ferrer a Menorca i Baltasar Samper-Ramon Morey a Mallorca (1932); la Joan Tomàs-Joan Amades a la frontera catalana d'Aragó, la Ribera del Segre, les Garrigues i la Baixa Segarra (1932); la Xavier Gols-Antoni Brunet per terres del Montsant (1932); la Palmira Jaquetti-Mercè Porta a Tregurà i Setcases (1933); la Joan Tomàs-Joan Amades a Graus (1933); la Palmira Jaquetti-Mercè Porta a Molló, Prats de Molló i Pardines (1934); la Joan Tomàs-Joan Llongueres i Galí a la vall de Ribes, Cerdanya i Baridà (1935), i les dues de Dolors Porta als voltants de Palma de Mallorca (1935).³⁰

Un cop hagin estat publicades totes aquestes memòries, caldrà encara donar una mostra de les «missions» les memòries de les quals no foren redactades o potser en algun cas s'han perdut: les vuit «tandes» de la «missió personal» de mossèn Joan Sala (1925-1936); la Missió Joan Tomàs-Antoni Bonell per la Garrotxa (1926); la Joan Tomàs a la Casa de Caritat de Barcelona, en tres etapes (1926-1927); la Joan Tomàs-Lluís M. Millet a l'Empordà (1927); la P. i M. Fouché al Rosselló (1930); la Joan i Xavier Gols per terres tarragonines (1933); l'Esteve Albert-Joan Tomàs a Mataró i a Sant Andreu de Llavaneres (1934), i la «Missió voluntària» de Palmira Jaquetti a Setcases, Manyanet i Anglès i Vall d'Aran (1940).

Tot plegat dona una bona idea de la immensa riquesa de l'arxiu de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya —ampliat amb el fons de Marià Aguiló, el de Rossend Serra i Pagès i el del Llegendari Popular Català i amb altres donacions o adquisicions—, que pot ésser estudiat des de molts punts de vista i des de disciplines diverses. Cal tenir present que no es limita a les cançons, els balls i la música instrumental dels països de llengua catalana, sinó que conté també llegendes,

30. Per a Dolors Porta, vegeu el meu discurs *L'Obra del Cançoner Popular de Catalunya i les Illes Balears*, ps. 318-320.

rondalles i elements molt variats de la vida popular, incloent-hi un bon nombre de fotografies, record d'un món que ha desaparegut del tot. D'ençà que aquest arxiu va arribar a Montserrat, i sobretot d'ençà que els seus microfilms foren dipositats al Centre de Promoció de la Cultura Popular i Tradicional Catalana i a la Biblioteca de Catalunya, s'han multiplicat les consultes fetes per telèfon, per carta o personalment, i un bon nombre de persones i d'institucions han anat demanant fotocòpies de documents concrets o han volgut saber què hi havia referent a una comarca o a un indret determinats, i fins i tot s'han posat en marxa suggestius projectes de treball, d'alguns dels quals ja he tingut l'avinentesa de parlar.³¹ Tot aquest interès s'ha traduït en la utilització sovintejada del material de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya en publicacions locals —d'un valor lògicament desigual i que ara no m'entretindrè a detallar— i en treballs erudits importants, a algun dels quals també m'he referit a les pàgines anteriors.³²

Cal esperar que durant els pròxims anys els estudiosos continuaran aprofitant aquesta deu inexhaurible, on sempre és possible de trobar o de retrobar coses noves i velles.

JOSEP MASSOT I MUNTANER
Institut d'Estudis Catalans

31. Els responsables del Centre de Promoció de la Cultura Popular i Tradicional Catalana han calculat que el centenar llarg de consultes fetes al Centre mateix durant set anys es repartien en quatre temes: 1) el cançoner vinculat a un territori: poble o comarca (un 50%); 2) temàtiques de literatura oral i popular (un 25%), 3) música instrumental i danses (un 20%), i 4) diversos (biografies, cròniques de missions de camp, temes històrics, etc.) (un 5%) (CRIVILLÉ-VILAR, *Muestra del proceso de informatización de la Obra del Cançoner Popular de Catalunya*, p. 411. Donen els mateixos percentatges, per a prop de cent vint-i-cinc consultes, «al llarg de nou anys», a *Catàleg de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya*, 1).

32. Hi voldria afegir ben concretament l'obra de Josep ROMEU I FIGUERAS, *Recerques d'etnologia i folklore* (Barcelona, 2000), que ha fet servir fotocòpies de l'arxiu de l'Obra del Cançoner per completar les seves recerques anteriors.